

IZMEĐU DVIJE OBALE

Franco Lombardi

PRETPOSTAVKA

U svakomu od nas, usred i u dubini odrasla čovjeka koji je proputovao prostranstvima svijeta i na neki način postao građaninom svijeta, postoji jedno djetinje oko koje svatko od nas bijaše i koje još uvijek jest, dok okolni svijet šuti i kad se budimo u jutarnjoj tišini, pa i tu u ovom čudesnom Cresu.

Taj je pogled staro, podrugljivo oko dječaka u svakomu od nas; i kradom me ono pogledava dok ovdje govorim o temi *između dvije obale*. I podsjeća me na onaj manifest koji jednom vidjesmo u Napulju, prilikom posljednjega velikog rata, a tim je manifestom trebalo otvoriti »Izložbu Mediterana«: bio je to vojnik koji je jednom nogom stajao na jednoj, a drugom na drugoj obali...

Komentar napuljske javnosti na auličkom jeziku »najplemenitijega Napulja« (»Napoli nobilissima«) (prema nazivu Croceove revije), jeziku koji branim, za razliku od podrugljiva firentinskog duha Cesara Vasolija i padskog i germanskog Ernesta Grassija, komentar bje: »Nu piede arinto a l'auto afora«, jednom nogom na zemlji, a drugom vani, u vodi, na moru.

Još jedanput, mi smo jednom nogom u, a drugom izvan. Između dvije civilizacije i dva modela kulture. Nalazimo se između jednoga društva koje ne vlada više i drugoga koje ne vlada uvijek na najbolji način.

Ipak, želja mi je, mada u teškim vremenima, da prenesem poruku nade.

Francesco Patrizi — hrvatsko ime; latinsko prema negdašnjoj modi; talijanski građanin onoga svijeta, i moderno, rodio se, premda u mitskim oblicima, u 15. i 16. stoljeću i potom se bolje oblikovao u 17. stoljeću, primjer i prvak republike književnosti koja je ovladala u 18. stoljeću i zadobila veliku moć s romantičkom i »liberalnom« Evropom naroda, a propala s propašću Evrope s I. svjetskim ratom, republika književnosti kakvu priželjkujemo, uskrsava

danas u novim oblicima. Spominjem se toga čovjeka rođena ovdje, na Cresu, 1529. godine, profesora filozofije na sveučilištu u Ferrari i potom u Rimu, gdje je i umro 1597; na ovom simpoziju koji će ga opisati i zasigurno odrediti mu ličnost bolje no što bih to mogao ja (na to ću se u zaključku i na kraju našega simpozija vratiti), spomenut ću ga, rekoš, kao simbol uzajamnih odnosa i utjecaja između dalmatinske obale, Jugoslavije i obale njoj nasuprot, Italije, uzajamnih odnosa i utjecaja koji predstavljaju *konstantu* u antičkoj i suvremenoj povijesti.

Ti odnosi otpočinju u povijesti i pretpovijesti ilirskih utjecaja u Italiji, sve do najstarijih razdoblja i do rimskog Carstva (napominjem tu iskapanja i epigrafsko-lingvistička istraživanja u Abbruzziju, Lukaniji; primjerice, Venosu su osnovali japodi, stanovništvo na sjeveru Dalmacije, Brindizij Mesapi (Mesapljani, prim. prev.), Saluntum Salentini, a također i na Siciliji i nekim mjestima, u Kampaniji, Samniumu, Laciju, Sabini, u Umbriji — vidi Iguvinske ploče, Tabulae Iguviane (danas Augubbio, prim. prev.), a također i tragove u Etruriji, usp. ime grada Livorna itd.) do suprotnoga smjera rimskoga osvajanja Scodre (danas Skadar), 168. p. n. e., nadalje s Dioklecijanom Dalmatincem, koji je uz Salonu podigao *palatium*, otuda Spalato, današnji Split; te kasnije Venecija.

Pozivajući se na vrijeme preuređenja Carstva, otprilike od Vespazijana, Theodor Mommsen piše: »Granice Dalmacije i Makedonije u isto su vrijeme politička i jezična granica Zapada i Istoka. Kod Skadra (alb. Shkodër) dodiruju se tako dominiji Cezara i Marka Antonija, kao oni Rima i Bizanta nakon razdiobe Carstva u 4. st. itd.«. Dioklecijan je već postavio znak Zapada obalama Dalmacije (isto je tako s rimskim osvajanjem Grčke ova priključena Zapadu, a dotad je bila ili mogla biti bliža Istoku — usp. težnje Aleksandrove prema Egiptu, Perziji ili Indiji).

Obrnuto, s Konstantinom je otpočelo odvajanje i razlikovanje Istoka i Zapada nakon čega je uslijedio Nikejski raskol, pa tursko-otomanska osvajanja između zapadne Europe i Istoka.

Ali Konstantinopolis, kasnije Istanbul, koji je nekoć bio nazivan drugim Rimom, i koji je morao predati Moskvi naziv trećega Rima, pokazuje već obilježja karakteristična za društvo i civilizaciju koju nazivamo orijentalnom, za razliku od zapadnoevropskog društva i civilizacije.

Onoj tako pripada birokratski centralizam, moć odozgo (od istočnjačke satrapije i dvorske zavjere sve do posljednjih, najnovijih promjena unatoč i kroz revolucije u društvenom i modernom smislu), pripada joj zaleđivanje odnosa (od viteških titula »oni« do odnosa među staležima i pojedincima), pripada joj »kodifikacija« (primjer Justinijana koji je iz zakona izbacio sve suvišno i isprazno, prema Danteovim riječima), za razliku od *aequitas* rimskoga pretora: istovremeno s mnoštvom utjecaja civilizacije mediteranskog

Orijenta (koji traje oko tisuću godina) na našu modernu povijest, utjecaja prava i gramatike ili književnosti, do crkvene liturgike ili glazbe i arhitekture, a koji sve do glazbe Palestrine i spomenika Ravenne ili Venecije, imaju svoje korijene u Carigradu ili Siriji.

Jugoslavija, međutim, predstavlja razvođe, kako rekoh, ne samo s povijesno-geografskog, nego i društveno-političkog stajališta (vidi kasnije).

1. KRIZA ZAPADNOEVROPSKOG DRUŠTVA I CIVILIZACIJE S JEDNE, I RAZVOJ ILI KRIZA MARKSIZMA S DRUGE STRANE

A. CIVILIZACIJA ZAPADA

Da ne bih odviše zamario slušateljstvo, izreći ću ukratko tu sažetije, u obliku »teza« ono što bi trebalo reći šire (dopustite da upozorim na djelo koje je upravo izašlo: *Filozofija i civilizacija Evrope, pet teza za obnovu filozofije*).

I teza: Načelo evropskog društva i civilizacije, od antičke Grčke, društva koje su sačinjavali trgovci i mornari — za razliku od ranijih, »ustajalih i uspavanih« (prema riječima Cattanea) društava i civilizacije Egipta i Kine ili Indije, civilizacija bronzne, za koje je ona grčka — već civilizacija željeza — bijaše načelo razlikovanja, *nijanse*, dijalektike u životu društva i u ekonomiji, prije nego u politici i filozofiji, ili, za razliku od načela »prostora« ponavljanja ili vječnosti, za koje možemo reći da je obilježje drevnog Orijenta, obilježje razvoja, kretanja ili »vremena«.

II teza: (mislimo na djelo Rostovceva o kraju antičkoga svijeta i na analogije ili bolje, na nove oblike problema odnosa jedinke i države na kraju i zaključno u modernoj ili građanskoj povijesti): sudbinu klasične civilizacije obilježava nedostatak ili nepotpun razvoj onoga što su Hegel i 18. stoljeće nazivali »građanskim društvom«, osnovom moderne države.

Nasuprot vrijednosti koje su stvarali Grčka i Rim i koje neće nestati, model države u antici bio je još uvijek model orijentalne satrapije, kako u prelasku s *polisa* na Aleksandrov pokušaj stvaranja nacionalnog ili nadnacionalnog jedinstva, tako i u prelasku s republikanskog i oligarhijsko-agrarnog Rima pod vlašću senata, do Carstva s Augustom. Otuda centralizacija u gradovima i premoć grada nad selom, erara nad periferijom ili provincijom, podjarmljivanje »zakupnika« i njihova položaja koji malo pomalo od obrađivača postaju robovima, čime već otpočinje odumiranje društveno-ekonomskog života ili Srednji vijek. Tu je korijen ropstvu i kroza nj' rata, kao pokretačke snage i institucionalizirane osnove ekonomsko-političkoga života klasičnog društva; otud nedostatak, oskudica ili nedovoljan razvoj inventivnosti i industrije.

III teza: Okupljanje stanovništva u sjeni »burga«, s nastankom nove »građanske« klase i potrebe sve veće produktivnosti koju, jučer kao i danas, ne jamči robovlasnička proizvodnja, s novom trgovinom, traženjem novih putova, izumom strojeva te pojavom nove industrije, najzad s politikom, znanošću i mišljenjem ili filozofijom koje nazivamo »modernim«, označava početak tzv. moderne povijesti, trgovine i industrije, kao što rekosmo, sve do politike i povijesti moderne znanosti ili filozofije.

IV teza: Kroz Renesansu i 18. stoljeće ili stoljeće prosvjetiteljstva, zatim 19. stoljeće ili stoljeće povijesti, taj antički princip razvoja, napretka i »vremena« svoj vrhunac slavi u povijesti manufakture i potom modernog tvorničarstva, kroz čitavo 19. stoljeće, o kojemu je pisao već prije Marxa Engels. No i tu se očituje rak modernog ili građanskog društva i civilizacije, što jest razlogom kriza — a nagovijestio ga je Saint Simon i preuzeo Marx — nezaposlenosti i podjele na klasu proletarijata (zahvaljujući manufakturi, tvornicama, orijentaciji ka krupnoj industriji i gradu) i na klasu plutokrata koja posjeduje moć.

V teza: Ovo načelo sve većeg napredovanja i proizvodnje, odnosno »vremena« uzima maha nakon, I. svjetskog rata (do kada je Evropa bila još dužnik Amerike) i prelazi iz Evrope i Engleske, gdje se sakupljalo zlato dva stoljeća, s onu stranu kanala La Manche, u *city*, kao središte »planirane« politike »slobodne trgovine slobodnim morima«, danas, nakon I. svjetskog rata, preko granice Oceana prelazi u »zajedničko tržište« Amerike. Tu se to načelo rasplamsalo i prsnulo, zahvaljujući stvaranju novih potreba usporedo s prodajom na kredit i novim sredstvima ophođenja. Tako je niklo »potrošačko društvo« u kojem ono prvo načelo ukida sâmo sebe.

Da zaključimo: Evropa, koja je to načelo unijela u svijet, više nije protagonist svjetske povijesti (koja je to bila, s nastankom novoga društva, oko i poslije 1000. godine), a s otporom prema tom načelu potrošačkog društva, naime života radi proizvodnje i sve veće proizvodnje, javlja se ili opet izlazi na vidjelo »treći svijet«. Weber, Dilthey, Troeltsch, kao i Spengler, otkrivaju, poslije i protiv Hegela, pojam različitih »kultura« koje vremenski slijede jedna drugu. Kulturna antropologija i sociologija otkrivaju i proširuju danas onaj prvi pojam koji nameće treći svijet, pojmom »drugih« kultura koje slijede jedna drugu, ne samo vremenski nego i prostorno.

A.B. MARX ILI STARI ZAVJET MODERNOG SOCIJALIZMA

S krizom kapitalističko-građanskog društva dolaze u krizu i društva koja su nastala zahvaljujući marksističko-lenjinističkoj revoluciji, odnosno društva s »kolektivističkom« ekonomijom, čime dolazi do revizije ili bolje, krize marksizma.

Prije svega, u kapitalističkom društvu, s pojavom sindikata (usp. Lassalle), anonimnih društava, principa »menagera« ili preobrazbe prvobitnog proletarijata, uslijed tehnološke revolucije i, najposlije, automatizacije, malo pomalo došlo je do cjelovitije i drugačije shvaćene logike Marxove teorije (očito s obzirom na njegovo vrijeme), koja danas može izgledati odviše pojednostavljenom, o podjeli društva na proletarijat i kapitaliste, i rješenja (jednako pojednostavljena) za krize i zla koja ih prate i konkurencijom, u uništavanju korijena tih zala i ukidanju privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

S druge strane, vidimo da sâm prijelaz kapitala i sredstava za proizvodnju u vlasništvo države ne rješava ekonomske probleme, od inflacije do gubitaka i nesreća zbog manjkavog planiranja, a uz to (što je i uzrok i posljedica) dolazi do nestanka građanskih prava i slobode pojedinaca, što se češće javlja kao odsustvo inicijative društva i pojedinaca (o tom govori Rostovcev na primjeru kasnog rimskog Carstva).

Na obzoru se ukazuje novo razdoblje, nasuprot (II teza) razdoblju između dva rata, kad se rješenje nezaposlenosti i kriza (III teza) — posvud, u različitim kulturno-političkim tradicijama naroda — tražilo u načelu zatvorene, planirane ekonomije, financijske politike (»new deal«) ili autarhije i nacional-socijalizama. Jednako tako, nasuprot (IV teza) razdoblju koje nastaje poslije II svjetskog rata i poslije, sporazuma u Bretton-Woodu, razdoblja kad se ekonomija — Keynesova tipa — od nacije protegla na kontinent pokazuje se, s jedne strane, na evro-američkom tržištu, a s druge strane, u SEV-u (Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoć, prim. prev.).

(V teza) Poslije pojave evrodolara koju prati inflacija, izvan SAD u druge zemlje, i najposlije, poslije petrodolara, i tzv. reciklaže petrodolara, javlja se ili ekonomija koja plavi čitav svijet, ili više nema mogućnosti za spas. Mislimo na isti onaj način kojim je već Einstein nagovijestio da će nakon otkrića atomske bombe demokracija ili postati svjetskom ili će propasti.

3. IZGLEDI ZA SUTRAŠNJE DRUŠTVO I CIVILIZACIJU, S OBZIROM NA A) UNUTARNJU STRUKTURU DRUŠTVA I STRUKTURU ODNOSA IZMEĐU DRŽAVA, B) CJELOKUPNU STRUKTURU DRUŠTVA.

NAČELO SAMOUPRAVLJANJA I UDRUŽIVANJA

Kakve su mogućnosti jednog drugačijeg svjetskog poretka i izgledi, kako obzirom na odnose između država i kontinenata, tako i s obzirom na unutarnji društveni poredak?

a) Razmotrimo ponajprije prvi slučaj.

Smatram da će u osnovi budućeg svjetskog poretka biti sve šire »udruživanje« država i susjednih naroda, a zatim sve savršeniji oblici do pojave jednog sporazuma — i udruženja — na svjetskoj osnovi. Usprkos proturječnostima, doći će i do srednjoistočnog udruživanja arapskih zemalja i Izraela.

Mala Evropa, ili Evropa, prva od sedam, sada već i od deset zemalja, sutra uključivši i Španiju, Portugal i Grčku, dvanaest, izrast će u veliku Evropu koja će se prostirati sve do Karpata.

Dodajmo da je slom Austrougarske monarhije bio nužan prijelaz k stvaranju Evrope od više nacija. Italija kao i narodi Jugoslavije istih godina otpočinje borbu protiv stare Austro-Ugarske monarhije (hrvatski narod pod jedinstvenim načelom različitih jugoslavenskih naroda; srpski pod centralističkim načelom kojim su se Srbi smatrali »piemontezima« Balkana). Ipak, Austrougarska monarhija pokoravala se određenom zahtjevu kako pojedine države kao sama Austrija, Mađarska, Poljska itd., ne mogu postojati kao odvojene ili nezavisne države i prisiljene su u raznim okolnostima oslanjati se na jednu ili drugu hegemonističku grupu. Jedno dunavsko udruženje, i uza sve teškoće, moći će zadovoljiti takvu potrebu i zahtjeve.

Države južne i srednje Amerike ili Sjedinjene Američke Države s Kanadom, svaka sa svojom autonomijom, mogu biti drugi primjer te vrste.

Iz onoga što danas možemo vidjeti, ZET (Zapadnoevropsko tržište) teži udruživanju sa zemljama Sredozemlja, do čega će i doći sutra, nakon što se ZET proširi i na Sredozemlje.

Italija ima sve tješnje odnose s Jugoslavijom, odnosno odnosi između dvije obale sve su tješnji, bez obzira hoće li Jugoslavija biti obuhvaćena širom podunavskom zajednicom.

Podsjetio bih ovdje da dolazeći u Jugoslaviju i uzimajući učešće u simpoziju izlaganjem koje nosi naziv »Između dvije obale«, tražim razloge tješnje suradnje Jugoslavije i Italije ne pitajući se kako i zašto se ta suradnja nije razvila toliko godina, kako je Jugoslavija opskrbljivala Italiju mesom i drvom, a Italija naprednijom tehnologijom, pribavljajući tehničare i strojeve za takvu tehnologiju. Staviše, Jugoslavija sa svojim zaljevima, otvorenim prema moru i Italiji, pomoću države i velikih poludržavnih financijskih institucija, mogle bi razviti *latifundiju mora* (*latifundi maris*), u svrhu ribolova, kao moderni nadomjestak i adekvatnije rješenje od rada zanatlija i napora talijanskih ribara koji često zalaze u jugoslavensko more.

b) Promatrajući dublje, vidimo napredak društva, što sa svoje strane, uvjetuje drugi napredak.

Rekli smo da rat predstavlja institucionaliziranu i osnovnu činjenicu u strukturi antičkog svijeta. U svijetu kapitalističke proizvodnje ponajprije se želi osigurati tržište gdje će se jeftino kupoviti

vati sirovina i potom preprodavati proizvodi tih sirovina po višoj cijeni. Nakon faze »kolonijalizma« stvorena su tzv. »vitalna područja« ili ekonomsko-financijske zone utjecaja. Najzad, posreduju među- ili nadnacionalna društva koja se također već pokoravaju zahtjevima tržišta koja zahvaćaju čitavu zemaljsku kuglu i polaze od tzv. kapitalističkog ili kolektivističkog svijeta.

Ali, prodorom strojeva u povijest trećega svijeta i njihovom prodajom zemljama trećega svijeta, te industrijalizacijom samih tih zemalja, dolazi do postupnog zasićenja procesa sve veće proizvodnje, a kroz to — vidimo i umora i načela »živjeti radi rada« — što je već bilo »kalvinističko« načelo razdoblja nastanka ili jačanja industrijskog razdoblja, od elizabetinske Engleske i Njemačke do Staljinove Rusije ili Maove Kine — do drugačijeg, suprotnog načela — koji važi i za revoluciju »hipija« — proizvodnje i rada radi života.

Primjerice, vidimo kako smo u Italiju uvezli sirovinu (npr. drvo) i obrađivali je, a proizvode izvozili. Danas nijedna zemlja više ne želi izvoziti sirovinu, nego je želi sama obrađivati.

To znači da od prvobitnog načela proizvoditi što više i kvantitativnog povećanja proizvodnje ili od dinamičnog društva težimo modelu statičnog društva, povećanju ili poboljšanju proizvodnje u smislu većeg unutarnjeg bogatstva ili u smislu kvalitete života.

Ujedno, teškoće koje danas sve više uviđamo u organizaciji kapitalističke proizvodnje, postoje jednako tako i u krupnoj industriji. S izuzetkom nekih ključnih industrija možemo s razlogom vjerovati da budućnost pripada više sitnoj i srednjoj industriji negoli krupnoj, a ta se sve više razvija, istovremeno s velikim aglomeratima ili megalopolistima, od druge polovine 19. stoljeća.

Taj proces prati obrat u urbanizmu i upućivanju grada prema selu ili urbanizaciji onoga što je nekoć bilo »selo«, primitivno i lišeno komunikacija. Taj je proces moguće i ubrzati pojavom novih oblika energije: primjerice, zamjena uglja ili petroleja sunčanom energijom i općenito automatizacija, uvjetovali su jačanje krupne industrije i velikih gradova.

Samo je na toj osnovi centraliziranih oblika industrije i samih oblika života u zajednici moguće okoristiti se načelom asocijacija u unutarnjem životu društva — od mjesnih zajednica do općenitijeg oblika kakav jest narod — kao i u zajedničkom životu naroda i nacija.

Samo na toj osnovi udruživanja — od mjesnih zajednica do nacije i manjih proizvodnih jedinica do većih oblika društvene organizacije — moguće je primijeniti načelo »samoupravljanja« koje je po sebi jedino novo načelo političke teorije posljednjih godina. U razgovoru s prijateljima iz Jugoslavije možemo razmotriti ideje fabijevskih krugova, francusko-talijanskog sindikalizma prve polovice ovoga stoljeća, misao i sugestije K. Korschia itd.

Zbog tog pojma i načela, Jugoslavija može teorijski i u praksi, uza sve teškoće u ovom trenutku, biti razmeđe i »spona« Istoka i Zapada, i s društveno-političke a ne samo povijesno-geografske točke gledanja.

Profesor Filipović koji je već poodavna otpočeo i pokrenuo ovaj sastanak, podsjetio me je maločas kako je Petrić začeo i prorekao kontinuitet i zajedništvo Istoka i Zapada. Danas smo tome mnogo bliži nego što je to bio Fr. Petrić, u mitskim oblicima, jednom takvom utoku, ne više mitskim oblicima, nego na putevima povijesti, istočnjačkom načelu koji smo nazvali »prostorom« ili vječnošću, i načelu vremena, aktivnosti ili napretku, što je obilježje civilizacije Zapada.

Prevela: Ljerka Šifler-Premec

Franco Lombardi, emerito di Filosofia teoretica, già Preside per circa dieci anni della Facoltà di Lettere e filosofia della Università di Roma, membro della Accademia Nazionale dei Lincei, ecc... Premio Nazionale »Benedetto Croce« per la filosofia e »Premio del Presidente della Repubblica« per le Scienze morali, storiche e filologiche, inoltre Gran Croce al merito della Cultura del Presidente Heuss, ecc... Pubblicazioni nella collana degli »Scritti di Franco Lombardi«, Casa Editrice Sansoni, Firenze, voll. 20. Dirige dal '62 la rivista »De homine«.

TRA LE DUE SPONDE

1. *La Jugoslavia quale spartiacque o quale »cerniera« tra l'Oriente e l'Occidente.* — Prendendo lo spunto da Francesco Patrizi l'A. delinea brevemente i rapporti vicendevoli, attraverso la storia, tra le coste dalmate e l'Italia. Scrive Theodor Mommsen: « I confini della Dalmazia e della Macedonia sono nello stesso tempo il limite politico e linguistico dell'Occidente e dell'Oriente. Presso Scodra (Scutari d'Albania) si toccano così i domini di Cesare e di Marc'Antonio, come quelli di Roma e di Bisanzio dopo la spartizione dell'Impero, nel sec. IV ecc.» I caratteri e la società e civiltà che diciamo orientale sono quelli della centralizzazione burocratica, del potere dall'alto (dalla satrapia orientale e dalle congiure di palazzo fino alle vicende ultime e più recenti nonostante ed attraverso le rivoluzioni in senso sociale e moderno), la cristallizzazione dei rapporti (dai titoli cavallereschi e dal 'lei' fino ai rapporti fra i ceti e le persone), la »codificazione« (di contro alla *aequitas* del pretore romano), insieme con una serie di influenze della civiltà dell'Oriente mediterraneo, durata per circa mille anni, sulla nostra storia odierna e moderna, influenze che vanno dal diritto e dalla grammatica o dalla letteratura fino alla liturgia della Chiesa o alla

musica, e alla architettura, che ritrovano, fino a Palestrina e alle città di Ravenna e di Venezia, le loro radici in Costantinopoli o in Siria.

2. *La crisi della società e civiltà europeo-occidentale, da un lato, e la evoluzione o la crisi del marxismo, dall'altro lato.* — Il principio della società e civiltà europea, a partire dall'antica Grecia, — una società, questa ultima, costituita da mercanti e marinai — fu, di contro alle precedenti società e civiltà »stanziali e assopite« (secondo la parola di Cattaneo) dell'Egitto e della Cina o dell'India, civiltà del bronzo, dove quella greca è già una civiltà del ferro, il principio della distinzione, della *nuance*, della dialettica nella vita della società e nella economia, prima ancora che nella politica e nella filosofia, o, di contro al principio dello 'spazio', della ripetizione o della eternità, che possiamo dire proprio di quelle prische civiltà orientali, dello sviluppo, del movimento, o del 'tempo'. L'A. delinea brevemente, dopo la crisi e la caduta della società classica che riconduce al difettoso sviluppo di quella che Hegel e il Settecento chiamano la »società civile«, il sorgere della società e civiltà moderna, la cui storia è, nei traffici e nella inventività delle macchine e infine delle industrie moderne così come nella politica, nella scienza e nel pensiero o nella filosofia che diciamo »moderni«, la storia della classe sorta all'ombra della »Burg«, e cioè della nuova classe e società »borghese«. Peraltro il principio del progresso, del produrre sempre di più o del tempo'passa e dilaga dopo la prima guerra mondiale (fino alla quale l'Europa era ancora creditrice dell'America), dall'Europa e dall'Inghilterra, dove l'oro si era rifugiato per due secoli di là dal »vallo« della Manica nella *city* quale centro della politica pianificata del libero commercio attraverso i liberi mari, passa e dilaga, di là dal vallo dell'oceano, nel »mercato comune dell'America«: dove quel principio stesso divampa ed esplode, attraverso la creazione di nuovi bisogni ottenuta con la vendita a rate e i nuovi mezzi delle comunicazioni di massa: e sorge così la società »consumistica«, in cui quel principio distrugge sé stesso.

Contemporaneamente, l'Europa, che ha portato il suo principio nel mondo, cessa di essere la protagonista della storia del mondo (secondo che si era fatta, con il sorgere della società moderna, all'incirca con e dopo il mille), e sorge o ritorna a luce, insieme con la reazione contro quel principio della società consumistica o del vivere per produrre e del produrre sempre di più, il »terzo mondo«. L'A. passa di qui a delineare, con la evoluzione della società dopo di Marx, la evoluzione e la crisi in oggi del marxismo.

3. *Prospettive per la società e civiltà di domani, sotto il profilo dell'assetto interno della società ed insieme dell'assetto internazionale tra gli Stati. Il principio della »partecipazione« e quello associativo.* — L'A. caratterizza il periodo fra le due guerre come il tentativo di risolvere il »cancro« delle società moderne, o la disoccupazione, attraverso l'economia pianificata in un solo Stato, diversa soltanto, nei vari paesi, secondo le diverse tradizioni culturali. Caratterizza il periodo che va dalla fine della seconda guerra mondiale e degli accordi di Bretton Wood fino a ieri come il perio-

do keynesiano del mercato euro-americano e del Comecon. Ritiene che seguirà nel prossimo futuro una nuova epoca, caratterizzata nei rapporti internazionali da un'associazione tra popoli e paesi vicini, che dovrà allargarsi per associazioni e intese sempre più larghe, fino ad estendersi su una base mondiale. Nei rapporti interni, un tale sviluppo è condizionato dal passaggio della produzione e per essa della società, da una fase dinamica per cui si doveva produrre »sempre di più« ricercando lo sbocco nelle varie zone di influenza a una fase statica, in cui dal principio del vivere per lavorare si passa al principio del lavorare per vivere e si ha nella vita come nella produzione un salto di qualità. Per tale principio rispettivamente »associativo« e della »partecipazione« la Jugoslavia, pur con tutte le difficoltà del momento, può essere, nella teoria come nella prassi e dal punto di vista socio-politico e non soltanto storico-geografico, lo spartiacque o la »cerniera« tra l'Oriente e l'Occidente.